

Εννέα κοινές θέσεις περί μετάφρασης, εξετάζονται και καταρρίπτονται μια προς μια.

Του **Κώστα Κουτσουρέλη**

Όταν πρόκειται για τη μετάφραση, οι κοινοτοπίες είναι ο κανόνας. Κοφτές δηλώσεις, ρήσεις αποφαντικές, χρησμοί, ευφυολογήματα, διλήμματα δήθεν κατηγορηματικά – αυτά είναι που ορίζουν και περιορίζουν τις συζητήσεις μας γύρω από το θέμα. Τόσο πολύ μάλιστα, ώστε με τον καιρό να έχουν γίνει πια θέσφατα ενοχλητικά, αν όχι πλήρως ανασταλτικά της σκέψης. Σταχυολογώ και σχολιάζω μερικά, τα πιο χαρακτηριστικά.

① «Υπάρχουν μεταφράσεις ωραίες και άπιστες, και άλλες

άσχημες και πιστές».

Η φράση έχει προέλευση γαλλική και το αρχικό της νόημα είναι παρεξηγημένο. Ωστόσο, όπως χρησιμοποιείται σήμερα, είναι παντελώς άστοχη στο ένα της σκέλος τουλάχιστον. Δεν ξέρω τι γίνεται με τις άσχημες ερωμένες, αν είναι δηλαδή όντως πιστές όπως θυλείται, υποθεθίσθω ότι ισχύει ωστόσο είναι των αδυνάτων αδύνατο μια άσχημη μετάφραση ενός λογοτεχνικού έργου να τους παραβγεί. Διότι κρίσιμο (για την ακρίβεια: το κρίσιμο) γνώρισμα του λογοτεχνήματος είναι ακριβώς το αισθητικό του κάλλος. Αν αυτό παραπέσει μεταφραστικά, η έκβαση δεν είναι η πιστή απόδοση του πρωτοτύπου, αλλά η παραποίηση, η καρικατούρα του. Ο μεγάλος σινολόγος Άρθουρ Ουάλλεϋ αναφερόμενος στις μεταφράσεις τις καμωμένες από ειδικούς του κλάδου του, το είχε πει κάποτε επιγραμματικά: μια επιστημονική μετάφραση που προδίδει την αισθητική ποιότητα του πρωτοτύπου, *δεν είναι επιστημονική*. Με την ίδια λογική, μια άσχημη λογοτεχνική μετάφραση όχι πιστή δεν είναι, δεν είναι καν λογοτεχνία.

Ο μεταφραστής ο άξιος του ονόματος συχνά διορθώνει με την τέχνη του μια αδυναμία, μια ανακολουθία, μια προχειρότητα γλωσσική ή άλλη του πρωτοτύπου. Άλλωστε, αν δεν το κάνει, ο πρώτος που θα το χρεωθεί θα είναι ο ίδιος...

② «Ο μεταφραστής δεν πρέπει να βελτιώνει το πρωτότυπο».

Η συμβουλή, παραλλαγμένη, απαντά στον σεφερικό πρόλογο του *Άσματος Ασμάτων* αν θυμάμαι σωστά. Κι όμως, συμβαίνει όλη την ώρα. Κάμποσες από τις μεταφράσεις του Παπαδιαμάντη ή του Καρυωτάκη είναι ανώτερες λογοτεχνικά από τα πρωτότυπα κείμενα που αποδίδουν. Αμφιβάλλει κανείς ότι ο Παύλος Μάτεσις παλιότερα ή ο Αχιλλέας Κυριακίδης σήμερα είναι ανώτεροι μάστορες του λόγου από μερικούς συγγραφείς που μετέφρασαν; Ο Τζωρτζ Στάινερ είχε φτάσει να πει ότι η *Αντιγόνη* του Χαίλντερλιν είναι καλύτερη εκείνης του Σοφοκλή. Ο μεταφραστής ο άξιος του ονόματος συχνά διορθώνει με την τέχνη του μια αδυναμία, μια

ανακολουθία, μια προχειρότητα γλωσσική ή άλλη του πρωτοτύπου. Άλλωστε, αν δεν το κάνει, ο πρώτος που θα το χρεωθεί θα είναι ο ίδιος... Ακόμη κι αν η βελτίωση δεν απλώνεται στο σύνολο του κειμένου, συχνά πιάνει ένα αξιόλογο μέρος του: κρίσιμους στίχους, εκτενή χωρία, σελίδες και κεφάλαια ολόκληρα. Έτι περαιτέρω: ο μεταφραστής *πρέπει* να βελτιώσει ένα κείμενο όπου το ένστικτο και οι δεξιότητές του το επιτρέπουν. Ο λόγος είναι απλός. Τα πολύ δυνατά σημεία ενός πρωτότυπου συνήθως εκμεταλλεύονται δυνατότητες εγγενείς της γλώσσας του, δυνατότητες που δεν διατίθενται έτσι εύκολα σε μια άλλη. Σ' αυτά τα σημεία συνήθως οι μεταφράσεις πάσχουν, είναι εκφραστικά χωλές, υπέρ το δέον περιφραστικές ή απομακρυσμένες από το αρχικό. Τα χωρία που ο μεταφραστής βελτιώνει αντισταθμίζουν κάπως αυτή την απώλεια, φέρνουν το κείμενο πιο κοντά στη μέση στάθμη της αρχικής ποιότητάς του, αποζημιώνουν για τις αβαρίες. Φτάνει βέβαια η βελτίωση να *υπηρετεί* την αρχική σύλληψη. Άλλο πράγμα εντελώς είναι οι περιπτώσεις όπου ο μεταφραστής έχοντας καβαλήσει το καλάμι θέλει να ξαναγράψει το πρωτότυπο προς κατεύθυνση διαφορετική.

③ «Σκοπός της μετάφρασης είναι διαβάζοντάς την κανείς, να νιώσει ό,τι ένιωσε ο αναγνώστης του πρωτοτύπου».

Ευγενής και φιλόδοξος στόχος αυτός, δίχως άλλο. Όμως και υπόθεση κομμάτι περίπλοκη... Το ίδιο πράγμα ένιωθε τάχα στο άκουσμα της «Ασπίδας του Αχιλλέα» ο Λακεδαιμόνιος οπλίτης του 5ου αιώνα, το ίδιο οι Σιδώνιοι νέοι της όψιμης Αρχαιότητας, οι καλόγεροι αντιγραφείς των Μέσων Χρόνων ή ο χθεσινός ελληνιστής του Πρίνστον ή της Σορβόνης; Όλοι τους γνώριζαν το πρωτότυπο. Θα μπορούσαν ποτέ να νιώσουν το ίδιο πράγμα; Και τίνος αναγνώστη την εμπειρία πρέπει να μεταφέρει στον αναγνώστη του ο σημερινός ομηρικός μεταφραστής; Και τι γίνεται με εμπειρίες και βιώματα αναγνωστικά που ήδη για λόγους πολιτισμικής απόστασης είναι στην ουσία *αμετάδοτα*; Μια τέτοια, ψυχολογικού τύπου, κατανόηση του μεταφράζειν θα έθετε τον

μεταφραστή είτε ενώπιον σκληρών διλημμάτων είτε ενώπιον προσδοκιών που είναι αδύνατον να ικανοποιηθούν. Όμως τα μεγάλα κλασικά έργα είναι γεννήματα όχι μόνο της εποχής και του δημιουργού τους αλλά και των ερμηνευτικών προσχώσεων (η λέξη είναι του Σεφέρη) που έχουν δεχτεί στην πορεία των αιώνων. Ο μεταφραστής όλο αυτόν τον πλούτο πρέπει να είναι σε θέση να τον δεξιωθεί. Αφενός μεν, αναπαράγοντάς τον άθικτο όπου μπορεί· αφετέρου δε, αναπληρώνοντάς εκ των ενόντων τις αναπόφευκτες απώλειες. Όπως ο θίασος μιας παράστασης στην Επίδαυρο που καλείται να τέρψει 10.000 ανθρώπους με εντελώς διαφορετικές καταβολές και προσδοκίες, έτσι κι αυτός πρέπει να πει και να δώσει κάτι σε όλους τους πιθανούς αναγνώστες του. Και κάτι τέτοιο θα το καταφέρει μόνο αν αφήσει το κείμενό του κατά το δυνατόν *ερμηνευτικά ανοιχτό*, αν δεν το καθηλώσει υπέρμετρα στη ματιά και στις ανάγκες μιας ομάδας, ενός συρμού, ενός δόγματος ή μιας σχολής.

Είναι φιλαργυρία μικρόψυχη να στέκεται κανείς στις αναπόφευκτες απώλειες που κάθε μετάφραση επιφέρει στο πρωτότυπο και να μη βλέπει τι μας κομίζει ως αποζημίωση. Τι προσφέρει μια μετάφραση σε σχέση μ' αυτό που μας στερεί, αυτό πρέπει να μας απασχολεί.

④ «Ποίηση είναι ό,τι χάνεται στη μετάφραση».

Στο δυσοίωνα απόφθευγμα του Ρόμπερτ Φροστ έχει απαντήσει αρμοδίως ο επιφανής ομότεχνός του Ιωσήφ Μπρόντσκι:

«Ποίηση είναι ό,τι κερδίζεται στη μετάφραση». Είναι φιλαργυρία μικρόψυχη να στέκεται κανείς στις αναπόφευκτες απώλειες που κάθε μετάφραση επιφέρει στο πρωτότυπο και να μη βλέπει τι μας κομίζει ως αποζημίωση. Τι προσφέρει μια μετάφραση σε σχέση μ' αυτό που μας στερεί, αυτό πρέπει να μας απασχολεί. Αν το πάρω- δώσε αφήνει στο ταμείο διαφορά μικρή, δεν έχουμε λόγο να γκρινιάζουμε. Πόσο μάλλον που για τον αναγνώστη που δεν έχει αλλιώς πρόσβαση στο πρωτότυπο, όλα είναι καθαρό κέρδος. Πριν από τη μετάφραση, δεν είχε δα και τίποτε στην τσέπη. Μεταξύ Φροστ και Μπρόντσκι, ο πρώτος ήταν ίσως σημαντικότερος ποιητής. Ο Ρώσος όμως ήταν κι ο ίδιος μεταφραστής, ήξερε από

πρώτο χέρι για τι πράγμα μιλούσε. Και είναι κρίμα κι άδικο να παπαγαλίζουν όλοι την εσφαλμένη ρήση του Αμερικάνου αγνοώντας την ορθή δική του.

⑤ «**Traduttore, traditore!**».

Μετάφραση σημαίνει πρώτα απ' όλα ανάγνωση. Απ' όλα τα είδη μάλιστα των αναγνώσεων (τη νοερή-σιωπηλή, την ψιθυριστή, την μεγαλόφωνη, τη δημοσίως απαγγελλόμενη, την επί σκηνής παρουσιαζόμενη, την διδακτική στην τάξη, την κριτική επί χάρτου, την από καθέδρας στα ακαδημαϊκά θέσμια), η μεταφραστική ανάγνωση είναι η πιο βαθιά, η πιο εξαντλητική, η πιο αποκαλυπτική. Δοκιμάστε να οικειωθείτε ένα κείμενο, διαβάστε το φωναχτά, αποστηθίστε το, διδάξτε το σε κάποιον τρίτο. Και μετά δοκιμάστε να το μεταφράσετε σε μια άλλη γλώσσα. Θα διαπιστώσετε ότι πιο πέρα από την μεταφραστική προσέγγιση δεν μπορείτε να πάτε. Πώς γίνεται λοιπόν να είναι *προδότης* ο άνθρωπος που κάνει αυτή τη δουλειά; Μπορεί φυσικά να είναι κακός μεταφραστής, ολιγομαθής, υποδεέστερος διανοητικά, κατώτερος της περίπτωσης. Όμως τέτοιοι κακοί αναγνώστες, απαγγελείς, θεατρικοί ερμηνευτές, κριτικοί, θεωρητικοί και διδάσκαλοι αναλογικά κυκλοφορούν μεταξύ μας πολλοί περισσότεροι. Και, ω του θαύματος, κανείς δεν τους αποκάλεσε ποτέ προδότες! Κανείς δεν αναφώνησε ποτέ κραδαίνοντας επιτιμητικά το δάχτυλό του *lettore / attore / direttore / dottore, traditore!* Κανείς δεν κάθισε στο εδώλιο επί προδοσία, πράξη εξόχως ατιμωτική, τις μυριάδες όλων αυτών που παίζουν Σαίξπηρ ή τσιτάρουν Ντοστογιέφσκι ή διδάσκουν Όμηρο και δεν έχουν τα εφόδια τα απαιτούμενα για να το κάνουν επιτυχημένα – κάποτε ούτε και στοιχειωδώς. Ας μην είμαστε λοιπόν ακριβοί στα πίτουρα και φτηνοί στ' αλεύρι. Γιατί η μετάφραση είναι αλεύρι – από τα πιο πολύτιμα μάλιστα.

Παρασυρμένοι από την γνώση των επιμέρους, χάνουν από τα μάτια τους το όλον, μικρολογούν, ψειρίζουν το κείμενο, αντί να το δουν από απόσταση. Όμως η λαθοθηρία δεν είναι κριτική. Κριτική είναι η καθολική, η εποπτική ματιά. Και γι' αυτήν ο καλλιεργημένος, ο ασκημένος αναγνώστης είναι καθ' όλα αρμόδιος.

⑥ «Για να κρίνεις μια μετάφραση, πρέπει να ξέρεις τη γλώσσα του πρωτοτύπου».

Όσο γλωσσομαθείς και αν είμαστε, η συντριπτική πλειονότητα των έργων της παγκόσμιας λογοτεχνίας είναι γραμμένη σε γλώσσες που αγνοούμε. Το πρωτότυπό τους μας είναι απρόσιτο. Εκείνοι που μπορούν να διαβάσουν και τον Κομφούκιο και τον Βοήθιο και τον Ταγκόρ και τον Ίψεν και τον Στρίνμπεργκ και τον Πεσσόα και τη Χαλιμά και τον Αίσωπο στη γλώσσα που γράφτηκαν, άραγε πόσοι νά 'ναι; Να υποθέσουμε άραγε ότι όλοι οι άλλοι όταν σκύβουμε πάνω από μια σελίδα μεταφρασμένη είμαστε ανίδεοι, ότι δεν είμαστε σε θέση να κρίνουμε; Ο Παλαμάς που υμνούσε τον Τολστόι δεν ήξερε, δεν είχε καν δικαίωμα να πει αν οι μεταφράσεις που είχε υπ' όψιν του ήταν ή δεν ήταν καλές; Αστεία υπόθεση... Κάθε φιλαναγνώστης έχει δικαίωμα να κρίνει βασιζόμενος στην πείρα που απέκτησε από την αναστροφή του με τα κείμενα και στο γλωσσικό και καλαισθητικό του ένστικτο. Ενίοτε μάλιστα εκείνος είναι σε θέση να κατανοήσει καλύτερα από τον γλωσσομαθή το τελικό αποτέλεσμα. Διότι με τους ειδικούς συμβαίνει το γνωστό. Παρασυρμένοι από την γνώση των επιμέρους, χάνουν από τα μάτια τους το όλον, μικρολογούν, ψειρίζουν το κείμενο, αντί να το δουν από απόσταση. Όμως η λαθοθηρία δεν είναι κριτική. Κριτική είναι η καθολική, η εποπτική ματιά. Και γι' αυτήν ο καλλιεργημένος, ο ασκημένος αναγνώστης είναι καθ' όλα αρμόδιος.

⑦ «Ο μεταφραστής είναι δημιουργός κι αυτός όπως ο συγγραφέας».

Ανοησίες! Ο μεταφραστής δεν είναι δημιουργός. Ο ποιητής, ο διηγηματογράφος, ο δραματουργός ποιούν, φτιάχνουν έργα καινά. Συλλαμβάνουν μια ιδέα και μετά την αναπτύσσουν απ' αρχής έως

τέλους έχοντας όλα τα προνόμια και τα άγχη της λογοτεχνικής ελευθερίας. Ο μεταφραστής δεν ποιεί, δεν συλλαμβάνει κάτι *ab initio*. Τα έργα του δεν είναι δημιουργήματα για τον απλό λόγο ότι τους λείπει το πρωταρχικό, το αναφαίρετο στοιχείο του δημιουργείν, που είναι η *βουλητική αυτοδιάθεση*. Ο μεταφραστής είναι *ερμηνευτής* του δημιουργήματος, μετακενωτής, αγωγός του παραπλήσιος με τον ηθοποιό ή τον οργανοπαίκτη. Το έργο του είναι υψίστης σημασίας, ασφαλώς, αλλά εντελώς διαφορετικό: *παρουσιάζει, εκτελεί* το δημιούργημα, με το ταλέντο του μπορεί ενίοτε και να το αναδείξει, ακόμη ακόμη και να το βελτιώσει καταπώς είπαμε, όπως τόσοι και τόσοι σπουδαίοι ηθοποιοί έχει τύχει να αναδείξουν με την ερμηνεία τους δράματα ποιοτικώς δευτεροκλασάτα. Όμως και τούτα τα ελαττωματικά ή παρακατιανά πρωτότυπα είναι αυθυπόστατα και, από την πλευρά αυτή, υπέρτερα κάθε μετάφρασής τους, ακόμη και εκείνης που ποιοτικά τα ξεπερνά. Απλούστατα, δεν έχουν την ανάγκη της για να υπάρξουν. Το αντίστροφο, μεταφραστής άνευ συγγραφέως, δεν νοείται. Μόνο κάτι στείροι λογοκλόποι ισχυρίζονται το αντίθετο κι ενώ έχουν ρημάξει τα διπλανά κοτέτσια παριστάνουν την ωτόκο όρνια. Όμως αποσιωπώντας την πατρότητα ενός κειμένου δεν προάγεις τον μεταφραστή (ή τον παραφραστή, ή τον διασκευαστή του) σε δημιουργό.

Μπορεί να μην ικανοποιεί κάποιους η απόδοσή τους, μπορεί να μην μας αρέσει όταν τη αντιβάλλουμε με το πρωτότυπο, όμως τέτοιο πράγμα, *κείμενο κατ' αρχήν αμετάφραστο*, δεν υπάρχει. Δυσμετάφραστα κείμενα, ναι, υπάρχουν ένα σωρό.

⑧ «Υπάρχουν έργα που δεν μεταφράζονται».

Προσωπικά δεν έχω υπ' όψιν μου ούτε ένα. Και τα τεχνοπαίγνια των Αρχαίων έχουν μεταφραστεί, και ο Λυκόφρων, και οι ακροστιχίδες και οι κεντρώνες του Μεσαίωνα, και οι σεστίνες του Πετράρχη, και τα πιο ερμητικά έργα του συμβολισμού, και η *Οδύσσεια* του Καζαντζάκη, και το *Finnegans Wake* του Τζόυς, και ο Κενώ και ο Περέκ και ο Χλέμπνικωφ και ο Γιαντλ. Μπορεί να μην ικανοποιεί κάποιους η απόδοσή τους, μπορεί να μην μας αρέσει

όταν τη αντιβάλλουμε με το πρωτότυπο, όμως τέτοιο πράγμα, *κείμενο κατ' αρχήν αμετάφραστο*, δεν υπάρχει. Δυσμετάφραστα κείμενα, ναι, υπάρχουν ένα σωρό. Συμβαίνει μάλιστα κάποτε το εκ πρώτης όψεως παράδοξο. Μερικοί καθ' όλα διαυγείς στίχοι του Γκαίτε λ.χ. ή του Σολωμού να είναι για τον μεταφράζοντα σπαζοκεφαλιές πολύ μεγαλύτερες από τα παραπάνω. Το ύφος το επιτηδευμένο και γριφώδες το πιάνει κανείς καμιά φορά και δίχως να το επιδιώκει. Η άκρα λιτότητα όμως, η αφοπλιστική απλότητα θέλουν σπουδαίο τεχνίτη και για να γράφουν και για ν' αποδοθούν.

⑨ **«Μεταφράζω σημαίνει μεταφράζω νοήματα».**

Ακόμη και σε λήμματα εγκυκλοπαιδικά συναντά κανείς τέτοιους ορισμούς της μετάφρασης. Η πλάνη ότι το γλωσσικό και λογοτεχνικό έργο εξαντλείται στο αναφορικό νόημα των λέξεων που το συναπαρτίζουν, παρ' όλη τη σοφία αιώνων, παρά τα διδάγματα της καλαισθητικής φιλοσοφίας, παρά τις τόσες εμβριθείς αναλύσεις για τον ρόλο της μορφής στη λογοτεχνία, εξακολουθεί στις μέρες μας να είναι ευρέως διαδεδομένη. Δεν θα αποπειραθώ εδώ να την ανασκευάσω. Παραφράζοντας τον Ελύτη θα πω μόνο ότι οι κακοί μεταφραστές τρέφονται από τις λέξεις, οι μέτριοι από τα νοήματα και οι καλοί από την μεταφορά ενός κόσμου σ' έναν άλλο.

* Ο **ΚΩΣΤΑΣ ΚΟΥΤΣΟΥΡΕΛΗΣ** είναι ποιητής και μεταφραστής.

Τελευταίο βιβλίο του, το δοκίμιο «Η τέχνη που αυτοκτονεί – Για το αδιέξοδο της ποίησης του καιρού μας» (εκδ. Μικρή Άρκτος).

